

APORTACIONS AL CONEIXEMENT D'UNA COMARCA DE L'ALTA CONCA DEL SEGRE EN TEMPS ROMANS: L'ALT URGELL

Jordi Pons i Sala (†)

En els últims anys, la recerca arqueològica ha demostrat un interès creixent per la regió pirinenca en època romana, amb resultats importants i molt profitosos en alguns indrets. Des de principi dels setanta, Llivia, l'antiga *Iulia Libica*, i el conjunt de les terres de la Cerdanya han estat objecte d'una continuada tasca de recerca, periòdicament reportada als Col·loquis d'Arqueologia de Puigcerdà, eficaços catalitzadors de l'arqueologia pirinenca. Amb data més recent, s'han iniciat excavacions, molt esperançadores, en una altra població romana de la regió, Aeso, l'actual Isona, a la Conca de Tremp, on s'ha conservat el conjunt d'epigrafia romana més ric de la Catalunya interior i en general de la conca de l'Ebre. En podríem esmentar altres exemples, però ens allunyariem massa de la zona que ens ocupa: les terres de l'Alt Urgell, a la conca alta del Segre.

Entre aquelles dues comarques, amb sengles poblacions romanes importants i ben conegudes, s'estenen unes terres, les de l'Alt Urgell, constituïdes per un seguit de petites valls i riberes situades al llarg i a l'ample del Segre i dels seus afluents. Són terres encaixonades entre les altes muntanyes del Pirineu i del Montsec i les del Cadí, terres on s'han trobat importants vestigis de poblament prehistòric. A la plana més ampla de la comarca, havia de constituir-se, des de la primera meitat del segle VI, la seu episcopal visigòtica de la regió pirinenca catalana, *Urgellum*. Quina hauria estat, doncs, la situació d'aquestes terres en els segles precedents?

Malauradament, són molt escasses les restes materials d'època romana localitzades a l'Alt Urgell, on sens dubte hi degué haver una llarga subsistència de l'hàbitat indígena muntanyenc. Val a dir, però, que fins ara no s'hi han practicat excavacions orientades al coneixement del període que ens ocupa.

Ara bé, la situació de l'Alt Urgell en temps romans ens és il·luminada, en alguns aspectes essencials, per altres fonts del coneixement històric i per dades extracomarcals. Comentar-les ens ha semblat útil per a un major

coneixement de la regió pirinenca durant l'Antiguitat, i en particular de l'alta conca del Segre.

Els pobladors de la comarca i el testimoniatge de les fonts literàries

Si bé a penes disposem de restes materials d'època romana, una altra font d'informació, la toponímia, reflecteix la personalitat dels antics pobladors de la comarca. Joan Coromines,¹ que és qui més s'ha ocupat dels noms de lloc pirinencs, n'ha assenyalat nombrosíssims d'origen pre-romà al Pirineu català, fins a la Cerdanya inclusivament. Per bé que és al Pallars Sobirà on aquests noms assoleixen la major densitat, encara se'n localitza un centenar llarg a les terres de l'alta conca del Segre, una quarantena dels quals corresponen a l'Alt Urgell.² Gràcies a aquests topònims, es coneix la naturalesa ibero-basca o bascoide de la llengua dels pobladors del Pirineu català, i alhora, la subsistència d'aquesta parla al llarg de l'època romana. Però, qui eren aquests muntanyencs que durant tant de temps conservaren el seu parlar?

Dels pobles que els autors clàssics situen al Pirineu, n'hi ha dos, els andosins i els cerretans, tot i que no es pot descartar que els primers fossin un subgrup dels segons, que versemblantment ocuparen l'Alt Urgell. Però no podem assegurar-ho d'una forma taxativa en cap dels dos casos.

Els andosins només són coneguts per una única font, el grec Polibi, que els esmenta en descriure la marxa d'Anníbal envers Itàlia, iniciada a *Cartago Nova* la primavera del 218 aC. Segons aquest historiador, que pogué utilitzar fonts púniques, el formidable exèrcit cartaginès, després d'haver creuat l'Ebre, sotmeté els ilergetes, els bergusis, els arenosis i els andosins, tocant ja el Pirineu (*Hist.*, III, 35, 1). Per explicar aquest passatge, que és un dels pilars bàsics en què s'ha fonamentat la hipòtesi del

pas del Pirineu per Anníbal seguint la ruta Segre-Tet, és a dir, per l'Alt Urgell, la Cerdanya i el coll de la Perxa, P. Bosch Gimpera³ suposà que els territoris dels arenosis i dels andosins, pobles de la Vall d'Aran i d'Andorra, es devien estendre més cap al Sud, per les terres del Pallars i de l'Alt Urgell, fins al Montsec i als darrers congosts del Segre, respectivament. D'acord amb això, Bosch Gimpera suposà que els bergüis, els arenosis i els andosins degueren intentar de barrar el pas d'Anníbal en un indret tan favorable per a l'emboscada com les gorges que el Segre travessa des del Coll de Nargó fins a Oliana, entre la serra del Boumort i la del Port del Comte, indret on, segons aquest estudiós, devien confinar els territoris dels tres pobles. En iniciar-se la presència romana a la Península, Andorra i l'Alt Urgell haurien estat poblats, doncs, pels andosins.

Dels cerretans, n'estem molt més ben informats. A més de ser esmentats a l'*Ora Marítima* d'Aviè (v. 550), diversos autors d'època romana, grecs i llatins, aporten informació sobre aquest poble, sens dubte el més important del Pirineu oriental.

A començament de l'Imperi, Estrabó (III, 4, 11), en descriure Ibèria, comenta que: «La majoria de les valls centrals del Pirineu estan poblades pels *kerretanoi*, poble d'estirp ibèrica, els quals fan pernills excel·lents, comparables als cantàbrics, cosa que els proporciona guanys no pas petits»: Mig segle després, en època làvia, Plini (*Nat. Hist.*, III, 22), també en tractar d'Hispania, diu: «Al peu del Pirineu, penetrant cap a l'interior de la regió, hi ha els ausetans i els iacetans, i al mateix Pirineu, els cerretans i després els vascons». Aquests dos passatges han permès suposar que el territori dels cerretans no devia cenyir-se únicament a l'actual Cerdanya: -comarca, però, que en constituïa el nucli essencial-, sinó que devia ser més ampli, probablement també cap a ponent.⁴ En aquest sentit; cal tenir present que els límits del futur comtat de Cerdanya havien de superar, pel sud i per l'est, la línia de cims que tanca la capçalera del Segre, cosa que no ha d'estranyar en una

zona en què la població fou marcadament ramadera i pastoral durant molt de temps.⁵

A més d'aquests dos passatges, disposem d'algunes altres notícies de la situació dels cerretans. El mateix Plini (*Nat. Hist.*, III, 23) els torna a citar entre els *populi* de dret llatí dependents del *conventus* de *Tarraco* i diu que se'ls anomena julians i també augustans. Tradicionalment, aquesta precisió ha fet pensar que els cerretans devien estar dividits en dues *civitates*, la dels julians i la dels augustans.⁶ Amb tot, en una recent revisió de les fonts clàssiques de la Cerdanya, M. Mayer⁷ s'ha inclinat a considerar, partint de l'exemple d'altres comunitats també cognominades en l'obra d'aquell autor, que més aviat devia tractar-se d'una acumulació de títols honorífics, espaiats cronològicament o no, que servien de *cognomina* a una contrada, a un poble o a una ciutat. Sigui com vulgui, cal pensar, però, en una especial vinculació dels cerretans al partit de Cèsar i a la persona d'August, bé fos aquest últim l'atorgador dels dos títols, bé simplement hagués complementat una primera titulació cesariana, i alhora, en la plena incorporació d'aquest poble pirinenc dins l'estructura político-administrativa romana, de la Hispania *Citerior*, almenys des dels primers moments de l'Imperi. Al segle II, Claudi Ptolomeu (II, 6, 68) els enumera a la seva *Geographia*, però, a diferència dels altres pobles de Catalunya, només els atribueix una única *polis*, *Iulia Libica*, l'actual Llívia, on s'han localitzat importants restes romanes, en procés d'excavació en els últims anys. En fi, al final del segle VII, Julià de Toledo (*Hist. Wamb.*, X) encara anomena el *Castrum Libiae*, quod est *Cirritaniae caput* com l'indret on es dirigí la primera de les tres columnes en què fou dividit l'exèrcit de Vamba per travessar el Pirineu, en marxar cap a la Septimània per sufocar la revolta del duc Pau.

Així doncs, si bé hom no pot assegurar la pertinença de l'Alt Urgell als cerretans, és impossible de pensar en la comarca sense tenir en compte aquest poble, tan present en les fonts

literàries. Allò que sabem dels cerretans és, per tant, directament o indirectament aplicable a la zona que ens ocupa, si més no per veïnatge geogràfic.

D'acord amb això, hem de pensar que les terres de l'Alt Urgell degueren presenciar la tardana revolta cerretana del 39 aC, si és que no hi van participar, revolta que fou sufocada sense gaires dificultats pel procònsol d'Hispania Cn. Domici Calví (*Dio Cass.*, XLVIII, 41, 7-42; *Vell. Patern.* II, 78, 3), per la qual cosa celebrà el triomf a Roma el 36 aC.⁸ Es tracta d'un episodi que palesa, sens dubte, la vitalitat que encara tenia aquest poble pirinenc dos segles més tard del desembarcament dels Escipions a Empúries, però que no pot ser considerat com a testimoni de l'estat d'independència en què hauria viscut la població de l'alta vall del Segre fins a les portes de l'Imperi. Per raons que desconeixem, la revolta cerretana degué estar inserida, potser només aprofitant l'avinentsa, dins la gran contesa civil que precedí la instauració del Principat per August, i probablement estigué motivada per una creixent presència de l'autoritat romana al Pirineu oriental, sobretot des del període de la Guerra Sertoriana, en què aquestes terres es veïeren directament implicades en la lluita⁹ i probablement envaïdes per l'exèrcit de Pompeu.¹⁰ Com veurem de seguida, les troballes monetàries s'adiuen perfectament amb aquesta interpretació.

Dels cerretans, també en coneixem la qualitat dels seus pernills, que, amb els vins laietans i els tarragonins, són els productes de la Catalunya romana més esmentats per les fonts escrites de l'època. A més de la notícia d'Estrabó ja recollida, la perna cerretana és lloada per Marcial (*Ep.*, XIII, 54, 1), que la prefereix a carns més refinades, i figura consignada, amb l'import naturalment taxat, a l'Edicte dels Preus promulgat per Diocleciana el 301 (*CIL* III Suppl., pàg. 1932). Es degué tractar, doncs, d'un comerç d'una gran importància i d'un ampli abast, que es mantingué almenys durant tot l'Alt Imperi i que devia fonamentar-se en una activitat secular

dels cerretans, la cria del porc, a la qual fins i tot potser fa al·lusió el mateix nom d'aquest poble, si és certa l'explicació que hom en proposa a partir del basc *zerri*, «porc»; és a dir, criadors de porcs.¹¹

En aquest sentit, és important d'assenyalar la naturalesa ibero-basca d'alguns mots propis de l'activitat ramadera, un dels quals, «gallorsa», és específic del Pirineu oriental.¹² Es tracta d'una paraula lligada a l'activitat pastoral i a la transhumància ovina que es troba a la Garrotxa, al Ripollès, a la Cerdanya i a les muntanyes del Conflent i que també ha donat el nom a dues fonts, una al Canigó, a Corsaví, al Vallespir, i l'altra al Cadí, a Adraén, a l'Alt Urgell.¹³ Es tracta d'un testimoni més de l'antiguitat de la pràctica ramadera a la regió, on ha estat tan afavorida pel medi natural.

No s'ha d'oblidar, doncs, la importància que devia tenir l'activitat ramadera entre els antics pobladors del Pirineu, també de l'Alt Urgell, per entendre la seva més lenta romanització, en relació als de la resta del país.

Les troballes monetàries i les relacions transpirinenques

Les troballes monetàries no són una excepció dins la migradesa de restes materials d'època romana de l'Alt Urgell. Les notícies que en tenim són poques i imprecises: un denari d'August a Oliana, monedes ibèriques i romanes al castell d'Oliana, un as ibèric de *Tanusia* en poder d'un particular de la Seu.¹⁴ Tanmateix, les dades que posem de zones circumdants, més prospectades, permeten fer algunes consideracions generals sobre la circulació monetària a l'alta conca del Segre.

Efectivament, hom té notícia de diverses troballes monetàries realitzades a diferents indrets de la Cerdanya. Ultra un considerable nombre de peces d'època imperial, d'August a Constantí, n'hi ha força d'època republicana, de seques indígenes dels dos vessants del Pirineu, però sobretot

ibèriques, i de tallers pròpiament romans, des d'un denari del 105 aC fins a monedes de Cèsar.¹⁵ A Andorra, també s'hi han fet algunes troballes corresponents a temps imperials, entre les quals destaca un conjunt, segurament d'època augustiana, localitzat en un camp de Sant Julià de Lòria i constituït per una quinzena d'asos ibèrics, amb predomini dels de *Bolskan*, un semis de *Celsa*, un denari consular i un denari d'August de *Tarraco*.¹⁶ Des dels primers temps de l'Imperi, si no des d'abans, les terres de l'alta conca del Segre estaven obertes a l'exterior.

Ara bé, aquesta primera constatació és corroborada i precisada per un aspecte poc valorat de la projecció de les seques ibèriques peninsulars, sobretot de les catalanes, vers el vessant nord del Pirineu: la incidència que assoliren les monedes d'*Itirta* i d'*Itirkesken* a les terres interiors del Llenguadoc occidental, paral·lela a la que aconseguí la d'Empúries a la costa. Fa alguns anys, P. Campmajó¹⁷ ja observà l'abundància relativa de monedes ibèriques del tipus genet, la major part d'*Itirta* o d'*Osca*, als jaciments del Pre-pirineu de l'Aude i l'Arieja, i el fet que el percentatge que aquest numerari hi assoleix difereix força del dels jaciments del Llenguadoc litoral i del corredor Aude-Garona, fins al punt de fer difícil d'admetre que haguessin estat introduïdes per aquesta important ruta de penetració de la Gàl·lia meridional que comunica la costa Mediterrània amb l'Aquitània i l'Atlàntic. D'altra banda, L. Villaronga¹⁸ ha fet veure les imitacions que, durant la primera meitat del segle i aC, es feren de les monedes d'*Itirta* i d'*Itirkesken* a la zona de Carcassona i a la de Tolosa, en sentir-s'hi la necessitat de comptar amb numerari de bronze. Segons aquests estudis, les relacions transpirinenques que reflecteixen aquests dos fenòmens monetaris s'havien de realitzar a través de la Cerdanya, per on enllaçaven les rutes del Segre i el Llobregat amb les de l'Arieja i l'Aude. Més cap a l'oest de la Cerdanya, els passos pirinencs, tancats per la neu durant gran part de l'any, són

molt més difícils i no s'hi han trobat peces monetàries anteriors a August, almenys pel que fa al Pallars Sobirà i a l'Alta Ribagorça; més cap a l'est, són la moneda emporitana i la narbonesa les que hi predominen.

Els dos fenòmens monetaris a què acabem de fer referència testimonien, doncs, l'existència d'una relació directa, a través de l'alta vall del Segre, entre les terres interiors de Catalunya i les del Llenguadoc occidental durant els últims temps de la República; relació que possiblement no fou aliena a l'establiment, després de l'assassinat de Sertori el 72 aC, de part dels seguidors hispànics d'aquest general en terres nord-pirinènques a què fan al·lusió directament o indirectament diferents autors de l'Antiguitat.¹⁹ Desconeixem altres circumstàncies d'aquesta relació transpirinenca, tan sols documentada monetàriament. Tanmateix, és probable que estigués relacionada amb la ramaderia transhumant practicada pels pobladors del Pirineu oriental des de temps remots, una part dels quals devia hivernar fora de la comarca.²⁰ Amb aquests desplaçaments dels pastors, potser també hi estigué lligat –però això és una mera hipòtesi– un de primerenc transpirinenc d'animals de peu rodó, tràfic que amb el pas dels segles havia d'assolir una gran importància a la regió, almenys en època moderna i contemporània.²¹ Encara que aquest comerç equí, adient a les característiques geogràfiques de la regió, no està documentat durant l'Antiguitat, cal no oblidar la gran importància del cavall entre els ilergets,²² també sota el domini de Roma –com ho palesa el bronze d'Àscoli (*CIL*, I, 709)–, i entre els aquitans del sud-oest de la Gàl·lia, molt vinculats als pobles de l'altre vessant del Pirineu.²³

Així doncs, durant les últimes dècades de la República, hi hagué relacions directes entre els dos vessants del Pirineu per les terres de l'alta vall del Segre, relacions probablement vehiculades pels mateixos pobladors de la regió, segons sembla en part transhumants, o explotades directament per ells, amb el cobrament

de drets de pas, com sabem que feren fins amb Sertori (*Plut. Sertori*, 6). És difícil d'admetre, per tant, que les terres del Pirineu oriental haguessin restat independents més enllà del període de la Guerra Sertoriana, i encara més si tenim present que des de l'últim quart del segle II aC també eren romanes les terres situades al vessant nord d'aquest sector de la carena.

De fet, quan el 49 aC Cèsar estava a punt de dirigir-se de *Narbo* cap a *Ilerda* per combatre els pompeians de la Península, sabem que ordenà al seu legat C. Fabi que el precedís, amb tres legions, per expulsar la guarnició que el governador L. Afrani tenia als congosts del Pirineu (*Caes.*, B.C., I, 37). Aquest episodi ens permet suposar, doncs, que, al final de la República, les autoritats de la *Citerior* ja devien controlar els passos que comuniquen directament la Narbonesa amb la zona d'*Ilerda*, és a dir, la ruta del Segre.²⁴

La presència romana

Malgrat la pobresa de les restes arqueològiques d'època antiga avui conegudes de l'Alt Urgell, no manquen proves directes o indirectes d'establiments romans a la comarca.

En primer lloc, aquesta presència hem de suposar-la en un indret singularment afavorit per la geografia com a plaça forta i centre natural de la comarca, l'estratègic turó de Castellciutat. Situat a la confluència del Segre i la Valira, domina les rutes constituïdes per aquests dos rius, que comuniquen les altes terres d'Andorra i la Cerdanya i les occitanes, de l'altra vessant del Pirineu, amb les de la depressió de l'Ebre. La preeminència del lloc és palesa des de la primera meitat del segle VI, amb la constitució del bisbat d'*Urgellum*, testimoniada per primer cop en les actes del II Concili de Toledo, del 527, en què signà «Just, en nom de Crist bisbe de l'església catòlica d'Urgell», destacada figura eclesiàstica i literària de la Hispània visigòtica.²⁵ Tanmateix, l'es-

tabliment humà està documentat en aquest indret des de molt abans, ja que, a pesar de la manca d'excavacions, superficialment s'hi han localitzat alguns fragments de ceràmica romano-republicana, de campaniana A.²⁶ Com la resta de seus episcopals visigòtiques de Catalunya, *Urgellum* devia ser continuadora d'un antic nucli romà, possiblement d'origen republicà.

D'acord amb això, una llarga tradició erudita²⁷ ha proposat de situar a Castellciutat la romana *Orgia*, que Ptolomeu cita entre les *poleis* dels ilergets. Fins i tot, des de P. de Marca,²⁸ hom ha volgut fer-ne la capital dels cerretans augustians, diferenciat-los dels cerretans julians, amb capital a *Iulia Libica*. Amb tot, mancats de dades epigràfiques i d'una necessària recerca arqueològica, aquestes identifications, que pressuposen la divisió dels cerretans en dues *civitates*, són merament hipotètiques.

Ara bé, allò que avui cal desestimar és la localització que, en un intent d'explicació del nom, hom ha fet de la seca ibèrica d'*Arketurki* a Castellciutat.²⁹ Segons L. Villaronga,³⁰ que n'ha realitzat l'estudi més recent, les troballes d'Azaila, on hi ha una notable presència de numerari d'aquesta seca, permeten de situar-la als confins de Catalunya i la Sedetània, al curs inferior de l'Ebre.

A més de l'indret de Castellciutat, que ja devia tenir una posició preeminent dins la regió des de molt abans de la constitució del bisbat, la presència romana també apareix clarament acreditada a les terres meridionals de la comarca, amb una toponímia més romanitzada, i particularment a la zona d'Oliana, on, ultra algunes troballes monetàries, s'hi localitzà, al caseriu del Castell, una làpida sepulcral reutilitzada com a mesa d'altar.³¹

Es tracta d'una ara funerària de marbre, del segle II, dedicada als déus mans d'un individu, sens dubte de posició social acomodada, de qui s'indica el nom només amb les inicials: G.A.V.³² Les lletres són capitals quadrades de bona qualitat. Actualment, la inscripció es conserva al

Museu Diocesà i Comarcal de Solsona.

Desconeixem l'indret concret de procedència de la inscripció i, per tant, el seu context arqueològic originari. Amb tot, el fet d'haver-se localitzat prop del grau d'Oliana permet de relacionar-la amb altres inscripcions pirinenques, de la Ribagorça, també provinents d'indrets propers a l'entrada de congosts fluvials. Es tracta de la inscripció de Sopeira, propera al pas d'Escales, a la Noguera Ribagorçana; la de Calvera, pròxima al congost d'Ovarra, a l'Isàvena, i àdhuc de les de la Pobla de Castre, de l'antiga *Labitolosa*, situada prop del congost d'Olvena, a l'Éssera, no gaire lluny del seu aiguabarreig amb el Cinca.³³ És possible, doncs, que aquestes inscripcions estiguessin relacionades amb punts de vigilància i control, també d'ajut al viatger, situats a la boca d'aquelles gorges,³⁴ en els mateixos indrets on posteriorment havien de ser bastits monestirs i castells amb una finalitat semblant.

En fi, si la toponímia de l'Alt Urgell reflecteix singularment una llarga vitalitat del substrat pre-romà, prova fefaent de la lenta romanització de la comarca, no deixa d'aportar-nos alguns noms d'origen romà, per bé que no se'n pot precisar la data d'origen. J. Coromines³⁵ hi ha localitzat deu dels típics noms acabats en *-anum*, topònims que deriven de sengles *fundis* denominats segons el nom del propietari. En aquest sentit, també és important d'assenyalar que, si el nom del Segre és d'origen pre-romà: el *Sicoris* de les fonts clàssiques, no ho és el de la Valira, que sens dubte prové del nom femení llatí *Valeria*. Nascuda als pasturatges d'Envalira, *in Valeria*, és possible que es denominés, com passa en altres casos, segons el posseïdor de l'indret, en aquest cas una dona propietària d'aquelles pastures.³⁶ Però el fet que al Pirineu hi hagi quatre rius més amb aquest mateix nom és una circumstància que pot fer pensar en una altra explicació, àdhuc de caràcter religiós.³⁷

Ara bé, al costat d'aquesta presència de nuclis de vida romana, hi degué haver una llarga subsistència de l'hàbitat i de les formes socio-econò-

miques indígenes, pròpia d'una regió d'alta muntanya i amb una important i secular activitat ramadera. La densitat de la toponímia pre-romana, més rica que la d'origen romà, sembla confirmar-nos-ho.

La xarxa viària

Com és ben sabut, les terres pireniques no restaren al marge de la ingent tasca constructiva duta a terme per Roma per dotar els seus territoris d'una sòlida i vasta xarxa viària. En alguns indrets de la regió, com el Capsacosta, el coll de la Perxa o el Montsec, prop d'Àger, encara hi trobem trossos de via perfectament conservats, que palesen la magnitud d'aquell esforç.³⁸

La vall del Segre, des de la capçalera de la qual es passa fàcilment a les de la Tet, l'Aude i l'Arieja, òbviament havia de ser aprofitada per la xarxa viària romana, atesa la importància d'aquesta ruta, que permet una comunicació fàcil i directa del Rosselló i el Llenguadoc amb la depressió de l'Ebre. Camí alternatiu al de la costa, sempre més controlat, hom l'ha assenyalat com la ruta seguida per algunes importants expedicions de l'Antiguitat, històricament ben conegudes. A més de la hipotètica marxa d'Anníbal, és possible que la ruta del Segre també hagués estat utilitzada per Sertori per entrar a Hispània al final del 83 aC, amb la intenció de burlar la vigilància del governador de la *Citerior*, favorable a Sul·la,³⁹ i amb més probabilitat pel mateix Cèsar el 49 aC, en dirigir-se de *Narbo* cap a *Ilerda* per combatre els pompeians de la Península.⁴⁰ Al final de l'època visigòtica—hi hem fet al·lusió anteriorment—, la vall del Segre devia ser remuntada per una de les tres columnes en què fou dividit l'exèrcit de Vamba per travessar el Pirineu camí de Septimània. En fi, prescindint d'altres expedicions bèl·liques o col·lectius migratoris que pogueren haver fet ús de la ruta, però menys coneguts o d'itinerari més hipotètic, cal afegir que, per

aquest camí, devien arribar a la zona d'*Ilerda* els surdaons que Plini hi situa en parlar d'aquesta ciutat, que sens dubte devien haver-se després dels sordons del Rosselló.⁴¹

Ara bé, si la ruta del Segre ha tingut una gran importància com a camí transpirinenc al llarg de la història, des dels temps més reculats, no s'han d'oblidar els obstacles formidables que li oposa la constitució orogràfica del territori, tant que en alguns trams es devia fer enormement difícil, si no impossible, el pas de grans contingents humans amb els seus *impedimenta*. Els set metres d'amplada que té la via romana en entrar a la Cerdanya, provinent del Conflent, s'havien de reduir dràsticament aigües avall de la Seu, on el Segre ha de travessar les gorges més angostes del seu recorregut abans de poder veure els horitzons oberts de la depressió Central.

A pesar de les grans dificultats orogràfiques, Roma construí una sòlida via, no documentada per cap itinerari de l'Antiguitat, que remuntava el Segre i que, per *Julia Libica*, comunicava *Ilerda* amb *Ruscino*, on enllaçava amb la gran via de la costa que anava de la Bètica a Roma. Però, des de la Cerdanya, també devia poder-se assolir directament *Tolosa*, per la vall de l'Arieja, i *Carcaso*, per la de l'Aude.

Dit això, cal que ens referim al sector específicament urgellenc d'aquesta important via transpirinenca i als brancs que en sortien, de què s'han ocupat R. Pita, J. Padró i J. de la Vega.⁴²

Avui sabem que la via romana del Segre coincidia *grosso modo* amb el camí ral de Llívia a Lleida, en ús fins a la construcció de la carretera actual. Els treballs viaris que, a banda i banda de la Seu, hi realitzà el bisbe Sant Ermengol a la primera meitat del segle XI, devien ser, doncs, refeccions i millores d'aquella antiga via. Pel forat de la Seu, el camí entrava a l'Alt Urgell seguint la riba esquerra del Segre, fins a Pont de Bar, on, per l'antic pont de pedra, arrossegat pels aiguats de 1982, recuperava la vora dreta del riu, abandonada a Isòvol, que ja no deixava fins a la Seu. Des d'*Urgellum*, la via es dirigia cap al difícil congost

dels Tres Ponts, Organyà i Coll de Nargó. Si bé es devia poder continuar vorejant el riu per un camí estret, les dificultats que representaven les gorges d'Oliana abans de la construcció de la moderna carretera feren que el camí ral les evités enfilant-se pel Montsec, cap a la Borda del Talustre i Gavarra, per anar a retrobar el Segre per Ponts. És probable que, com a la Cerdanya, alguns dels ponts de pedra que travessaven el camí medieval fossin en realitat d'origen romà, atesa l'aparença dels materials amb què foren construïts. Segons J. Padró, el pont de Bar a què acabem de fer al·lusió en podria ser un exemple.

Ara bé, de la via del Segre, se'n separaven, òbviament, altres vies i camins més secundaris. N'hi havia tres que ja devien tenir una importància particular durant l'Antiguitat i que significativament corresponen a senyals carreteres actuals.

La primera d'aquestes rutes és la que remuntava la Valira cap a Andorra. A més de les traballes monetàries a què hem fet al·lusió més amunt, hom ha localitzat restes romanes en punts de la comarca, i fins i tot no és descartable l'origen romà d'algun dels ponts del camí.⁴³ En la toponímia andorrana, encara hi trobem un dels noms en *-anum*, Aubinyà, al terme de Sant Julià de Lòria.⁴⁴

La segona és la que comunica la ribera de la Seu amb el Pallars Sobirà a través del coll del Cantó, per les terres de Castellbò i la vall de Soriguera o Vilamur. L'antiguitat del camí és testimoniada per dos topònims, avui perduts, coneguts per documents dels segles IX i X. Entre els indrets d'aquelles valls consignats a l'Acte de Consagració i Dotació de la Catedral d'Urgell,⁴⁵ es troba un *Stacione* a la vessant de l'Alt Urgell, i un *valle Stacione* a la del Pallars Sobirà, que, òbviament, han de procedir de la paraula llatina *statio*. Posteriorment, el 966, una butlla del papa Joan XIII, referent a les possessions del monestir de Gerri, torna a esmentar el *valle Stacionense*.⁴⁶ En època antiga, ja hi devia haver, doncs, un camí ben organitzat, amb *stationes*, des d'*Urgellum* fins a Sort, nom probablement derivat del basc *zubi*, «pont».⁴⁷

El tercer camí se separava de la via del Segre a la sortida del Coll de Margó i es dirigia, per Vall d'Arques i el coll de Bòixols, cap a Aeso. Com és ben sabut, les restes arqueològiques i la documentació escrita d'aquesta ciutat romana, sobretot la sèrie epigràfica, són notabilíssimes i del major interès.

Ara bé, en una comarca com l'Alt Urgell, també hi devia haver molts camins de muntanya o simplement ramaders, d'origen antiquíssim. En la mateixa toponímia pre-romana de la regió, J. Coromines troba alguns noms, com Clopte, Galleuda, Carcolze o Bajanda, que en origen hi devien fer referència.⁴⁸

Algunes inscripcions pirinenques estan relacionades amb el trànsit humà i el tràfic comercial que es desenvolupava per aquests difícils camins de muntanya, àdhuc pels passos centrals de la carena; uns camins seculars que en gran part només devien ser aptes per a persones i animals, no pas per a vehicles. En primer lloc, hem de fer referència a una coneguda làpida de marbre del segle II (CIL, XIII, 255), provinent de *Lugdunum Convenarum*, a l'alta vall de la Garona, que recorda la reconstrucció per un funcionari imperial d'una «statio splendidissima vectigalis XL (cuadragésimae Galliarum)», és a dir, una de les oficines del *portorium* existent entre les Hispànies i les Gàl·lies. En altres casos, les inscripcions al·ludeixen als mateixos viatgers o reflecteixen els perills del camí. A Aeso, per exemple, coneixem una memòria votiva del segle II consagrada a *Mercurio Compitali Viali*,⁴⁹ a Mercuri protector de les cruïlles i dels camins, que palesa un reforçament pel dedicant del caràcter viari d'aquesta divinitat tutelar. Un altre exemple, també provinent d'aquella ciutat d'Aquitània, el trobem en un epígraf, del final del segle II o començament del III, en què es fa referència a dos individus, un dels quals, probablement, de *Carthago Nova*, assassinats per uns saltejadors (CIL, XIII, 259).

En la circulació per aquests camins de muntanya, ben aviat havia de basar-se l'estructuració del bisbat d'Urgellum, que des d'un primer moment

depassà l'àmbit estricte de l'alta conca del Segre,⁵⁰ i alhora l'aprofundiment de les afinitats i els vincles culturals i polítics transpirinencs, ja existents durant l'Antiguitat, des de l'època pre-romana, i tan intensos des dels primers temps medievals.

NOTES

1. COROMINES, J., *Estudis de Toponímia Catalana*, volum I, Barcelona, 1965, pàg. 28, 82 i seg., 93 i seg., 1219 i seg.

2. Heus ací els noms pre-romans assenyalsats per Joan Coromines a l'Alt Urgell (COROMINES, J., *Estudis de Toponímia Catalana*, vol. I, pàg. 224): Adraén (t. Fòrnols), Alàs, Alins (p. Pallerols), Anserail, Ansovell (t. Cava), Aós (t. Civís), Arcavell, Arduix (p. Civís), Arfa, Aristot, Ars (t. Civís), Arsèguel, Asnurri (t. Civís), Bar (t. Toloriu), Barguja (t. Toloriu), Berén (t. Noves), Bescaran, Canturri (t. Pallerols), Carcolze (t. Aristot), Cassovall (t. Pallerols), Civís, Cortiuda (t. Peramola), Erret (p. Lavansa), Escàs (?) (t. Arcavell), Estamariu (?), Galleuda (t. Gavarra), Gavarra, Lavansa, Montan (t. Tost), Nyus (t. Cabó), Ogern (t. Bassella), Ortedó (t. Cere), Seix (t. Castellbò), (?) Senyús (t. Cabó), Taús, Tavarda (t. Noves), Tolustre (t. Gavarra), Tost (?), Tuixén, Turbiàs (t. Castellbò), Turp (p. Alinyà) i Urgell.

3. BOSCH GIMPERA, P., «El pas del Pirineu per Annibal», a *Homenaje a Jaime Vicens Vives*, vol. I, Barcelona, 1965, pàg. 135-142.

4. Àmbit territorial dels cerretans. Cf.: BOSCH GIMPERA, P., *Etnología de la Península Ibérica*, Barcelona, 1932, pàg. 404. DELCOR, M., «La romanisation de la Cerdagne», a *Cypsela*, I, 1976, pàg. 145. CAMPMAJÓ, P., i PADRÓ, J., «Els cerretans», a *2n. Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, 1976*, Puigcerdà, 1978, pàg. 204-205.

5. BOLÓS, J., i HURTADO, V., «Notes Històriques del Ripollès els segles IX i X», a *Quaderns d'estudis medievals*, vol. 1, any II, núm. 4, 1981, pàg. 209 i seg.

6. Ha estat una opinió compartida per diversos estudiosos: HUBNER, E., RE, vol. III, col. 1985, s.v. *Cerretani*. OTHMER, W., «Les tribus de la Hispania Tarraconensis en temps dels romans», a *Anuari de la Real Academia de Bones Lletres de Barcelona*, VI, 1911, pàg. 346-347. DELCOR, M., *op. cit.*, 1976, pàg. 145.

7. MAYER, M., «Algunes consideracions sobre les fonts clàssiques de la Cerdanya», a *4t. Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, 1980*, Puigcerdà, 1982, pàg. 222.

8. Cf. SCHULTEN, A., *Fontes Hispaniae Antiquae*, fasc. V, Barcelona, 1940, pàg. 177-178.

9. En arribar a Hispània al final de l'any 83 aC, sabem que Sertori pagà el tribut que li exigien els bàrbars habitants del Pirineu per passar la carena; pobladors que, lògicament, han estat identificats amb els cerretans (SCHULTEN, A., *Sertorio*, Barcelona, 1949, pàg. 60-61). És possible, doncs, que Sertori hagués considerat convenient d'entrar a la Península a través del territori d'aquest poble (cf. CAMPMAJÓ, P., i PADRÓ, J., *op. cit.*, 1978, pàg. 202). D'altra banda SCHULTEN, A. (*op. cit.*, 1949, pàg. 100-101) pensa que la ruta del Segre devia haver estat la utilitzada per l'exèrcit del procònsol de la Narbonesa, L. Mahli, vençut pel sertorià Hirtuleu a Ilerda el 78 aC.

10. En una carta enviada per Pompeu al senat el 75 aC (Sall, Hist., 2, 98), diu que havia recuperat la Gàl·lia (Narbonesa), el Pirineu, la Lacetània i els Indiquetes. Lògicament, devia tractar-se del Pirineu oriental, és a dir, del territori dels cerretans.

11. Cf. SCHULTEN, A., *Fontes Hispaniae Antiquae*, fasc. VI, Barcelona, 1952, pàg. 246.
12. Cf. COROMINES, J., *Estudis de Toponímia Catalana*, vol. II, Barcelona, 1970, pàg. 195 i seg. Ídem, *Entre dos llenguatges*, vol. III, Barcelona, 1977, pàg. 53 i seg. Ídem, «Gallors», dins *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*, vol. IV, Barcelona, 1986.
13. Als exemples del mot «gallors» recollits per J. Coromines, podem afegir-hi la seva inserció, com a sinònim de ramat, al «vocabulari propi dels termes de pastors» que figura, com a apèndix, a *La vida dels pastors* de SALVADOR VILARRASA i VALL, editat els anys trenta a profit del Museu Folkloric de Sant Pere de Ripoll i reeditat el 1981.
14. Troballes monetàries a l'Alt Urgell. Cf.: *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*, XVI, pàg. 110. DE LA VEGA, J., «Els camins històrics del sector Occidental de Catalunya», a *5è. Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, 1982, Puigcerdà, 1984, pàg. 125. MATEU LLOPIS, F., «Hallazgos monetarios XXIII», a *Nu-misma*, XXV, 1975, pàg. 261, núm. 1538.
15. Troballes monetàries a la Cerdanya. Cf.: PADRÓ, J., i FERRAN, A.M., «Estado actual de la arqueología en el enclave de Llivia», a *XII Congreso Nacional de Arqueología (Jaén, 1971)*, Saragossa, 1973, pàg. 874. CAMPMAJÓ, P., i PADRÓ, J., *Els Ceretans*, pàg. 201 i 206. PADRÓ, J., a *Fonaments*, V, 1985, pàg. 173.
16. Troballes monetàries a Andorra. Cf. MATEU LLOPIS, F., «Hallazgos monetarios V», a *Ampurias*, IX-X, 1947-48, pàg. 74, núm. 239. PITA, R., *Ampurias*, XXX, 1968, pàg. 308.
17. CAMPMAJÓ, P., «Le site de Lió», a *Cypselà*, I, 1976, pàg. 90.
18. VILLARONGA, L., «La influència de les monedes ibèriques d'Illirkesken i d'Illirta en el Llenguadoc Occidental», a *2n. Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, 1976, Puigcerdà, 1978, pàg. 309.
19. Dispersió dels partidaris de Sertori. Cf. SCHULTEN, A., *Fontes Hispaniae Antiquae*, IV, Barcelona 1937, pàg. 224-245. Ídem, *Sertorio*, pàg. 175. LIZOP, R., *Histoire de deux Cités Gallo-Romaines: Les convenae et les Consoranni (Cominges et Couserans)*, Tolosa-París, 1931, pàg. 5-19.
20. CAMPMAJÓ, P., i PADRÓ, J., *op. cit.*, 1978, pàg. 203.
21. Cf. SALES, N., «Mules, ramblers i fires (segles XVIII i XIX)», a *L'Avenc*, 62, juliol i agost de 1983, pàg. 23 i seg.
22. Cf. PITA, R., *Economia de les terres lleidatanes al Baix Imperi Romà*, Barcelona, 1977, pàg. 33-36.
23. Cf. SCULTEN, A., *Fontes Hispaniae Antiquae*, V, pàg. 19 i seg.
24. Actualment, el pas de Cèsar per la Cerdanya, camí d'Ilerda, és una hipòtesi àmpliament acceptada pels estudiosos. Cf. SCHULTEN, A., *op. cit.*, 1940, pàg. 33. PITA, R., «Influencias ultrapirenaicas al sur de los Pirineos centrales en la Antigüedad», a *Actes du 94e Congrès National des Sociétés Savantes. Pau 1969*, París, 1971, pàg. 34-35. PADRÓ, J., i FERRAN, A.M., *op. cit.*, 1973, pàg. 868. DELCOR, M., *op. cit.*, 1976, pàg. 151. CAMPMAJÓ, J., i PADRÓ, J., *op. cit.*, 1978, pàg. 202.
25. VIVES, J., *Concilios visigóticos e hispano-romanos*, Barcelona-Madrid, 1963, pàg. 46. Per a la figura del bisbe Just: MARQUÈS, B., «Sant Just, bisbe d'Urgell (...527-546...)», a *Església d'Urgell*, 53, 1977, pàg. 9-11.
26. Cf. DE LA VEGA, J., «Aplec de documents arqueològics de les coves del Montsec i llur projecció a les comarques i serres properes», a *Bulletí Mediterrània*, 12, Barcelona, 1982, pàg. 58 i nota 42.
27. Per als orígens de Castellciutat i la seva identificació amb la romana *Orgia*, cf.: DELCOR, M., *op. cit.*, 1976, pàg. 145. BARAUT, C., «El lloc de la ciutat, primitiu nucli urbà de la Seu d'Urgell, de l'època romana a la fi de l'Edat mitjana», a *Urgellia*, VIII, 1986-87, pàg. 483 i seg. DE LA VEGA, J., «Aplec de documents...», *op. cit.*, 1982, pàg. 58.
28. DE MARCA, P., *Marca Hispanica sive limes Hispanicus*, París, 1988, col., pàg. 56 i seg.
29. Per la localització d'aquesta seca a Castellciutat, cf.: SOL, J., «Geopolítica de las tierras de Lérida. Sugerencias para la identificación de la ceca ibérica de Arsedurgui», a *Ilerda*, XIII, 1949, pàg. 414-415. MATEU LLOPIS, F., «Rectificaciones en la identificación de cecas ibéricas», a *Ampurias*, XIII, 1951, pàg. 220. BELTRÁN VILAGRASA, P., «Las cecas pirenaicas», a *Pirineos*, XXVII, 1953, pàg. 29. MARTÍN VALLS, R. *La circulación monetaria ibérica*, Universidad de Valladolid, 1967, pàg. 22-24.
30. VILLARONGA, L., *op. cit.*, 1979, pàg. 191. Ídem, «Les seques ibèriques catalanes: una síntesi», a *Fonaments*, 3, 1982, pàg. 161.
31. Inscripció d'Oliana: SERRA VILARÓ, J., *El Musaeum Archeologicum Diocesanum de Solsona*, Solsona, 1920, pàg. 13. LARA PEINADO, F., *Epigrafia Romana de Lérida*, Lleida, 1973, núm. 118. FABRÉ, G., MAYER, M., i RODÀ, I., *Inscriptions Romaines de Catalogne. II. Lérida*, París, 1985, núm. 64. *Gran geografia comarcal de Catalunya*, XVI, «L'Alt Urgell, la Vall d'Aran i Andorra», Barcelona, 1984, pàg. 110.
32. És possible que les inicials fessin referència a G(aius) A(ntonius) V(erecundus), duumvir i tribú militar, conegut per una inscripció d'Aeso, *Inscriptions Romaines de Catalogne. II*, núm. 24. La indicació del *nomen* només amb la sigla és un costum que també s'observa en altres inscripcions de Catalunya i que és relativament freqüent en epígrafs de les comarques centrals del país. En tenim exemple al Bages, *Inscriptions Romaines de Catalogne*, I, núm. 27; a la Cerdanya, *CIL*, XII, 5.376, i al Solsonès, *Inscriptions Romaines de Catalogne. II*, núm. 65.
33. Cfr. PONS I SALA, J., «Alguns aspectes de la Ribagorça de l'Època Romana a través de l'epigrafia i la documentació visigòtica i medieval», a *Empúries*, 45-46, 1983-84, pàg. 222-233.
34. Cf. COSTA, J., «Dos inscripciones hispano-latinas», a *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, XVIII, 1894, pàg. 308-310.
35. Heus ací els noms romans en -anum i afins assenyalats per COROMINES a l'Alt Urgell, *Estudis de toponímia catalana*, I, pàg. 235: Alinyà, Calbinyà, (t. Anserall), Cornellana (t. Fórnols), Favà (t. Cabó), Montellà (t. Cabó), Oliana, Organyà, Orsià (t. Cerc), Saranyana (t. Bassella) i Sauvanyà (t. Tost).
36. Cf. COROMINES, J., *Estudis de Toponímia Catalana*, II, Barcelona, 1970, pàg. 10.
37. Segons COROMINES, J., *op. cit.*, 1970, pàg. 82-85, és probable que aquest fet sigui relacionable amb la veneració que a la regió pirinenca s'ha tingut en tot temps per sant Valeri, bisbe de Saragossa del final del segle III i començament del IV, invocat pels pagesos sobretot contra la secada, sota la protecció del qual possiblement havien estat posats aquests corrents fluvials, que tenen la peculiaritat de portar sempre aigua, àdhuc quan l'eixut és més rigorós.
- Tanmateix, per a l'origen d'aquests noms pirinenques, vegeu, també: PONS I SALA, J., «Conflictes i dualitat socio-econòmica a la Catalunya pirinenca durant l'Alt Imperi», a *Fonaments*, III, 1982, pàg. II-14.
38. Per a una visió global de la vialitat romana al Pirineu català, vegeu els articles aplegats al *5è. Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, 1982, Puigcerdà, 1984.
39. És probable que Sertori hagués entrat a la Península a través de la ruta del Segre (cf. nota 9) i que, seguint aquest camí, hagués burlat la vigilància de C. Valerius Flaccus, favorable a Sul·la.
- Quant a la llarga governació de Flaccus a la Citerior, cf. FATAS, G., «A quié engañó Sertorio cuando cruzó el Pirineo», a *4t. Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, 1980, Puigcerdà, 1982, pàg. 235-238.
40. Cf. nota 24.
41. Desplaçament dels sordons. Cf. BOSCH GIMPERA, P., *op. cit.*, 1932, pàg. 405 i 418. SCHULTEN, A., *Fontes Hispaniae Antiquae*, I, Barcelona, 1955, 2a. ed., pàg. 138-139.
42. Via romana del Segre a l'Alt Urgell. Cf. PITA, R., *Ampurias*, XXVI-XXVII, 1964-65, pàg. 306, (art. Organyà). Ídem *op. cit.*, 1971, pàg. 28-35. PADRÓ, J., «Aportacions al coneixement de la via romana de Iulia Livia a Ilerda», a *Cypselà*, I, 1976, pàg. 141-144. Ídem., «Les vies de comunicació romanes al Pirineu Català», a *5è. Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, 1982, Puigcerdà, 1984, pàg. 77. DE LA VEGA, J., «Aplec de documents...», *op. cit.*, 1982, pàg. 54 i seg. Ídem., «Els camins històrics...», *op. cit.*, pàg. 119 i seg.
43. Cf. PITA, R., *Ampurias*, XXX, 1968, pàg. 301-312 (art. Andorra).
44. Cf. COROMINES, J., *op. cit.*, 1965, pàg. 27 i 234. Ídem, *op. cit.*, 1970, pàg. 26.
45. Cf. PUJOL, P., «L'acta de consagració i dotació de la catedral d'Urgell, de l'any 819 o 839», a *Biblioteca filològica*, IX, *Estudis romànics*, II, 1917, pàg. 92 i seg. (llocs 45 i 247).
46. Cf. D'ABADAL, R., *Catalunya Carolíngia III: Els comtats de Pallars i Ribagorça*, Barcelona, 1955, doc. 200.
47. Cf. COROMINES, J., *op. cit.*, 1965, pàg. 202 i seg.
48. En l'origen d'aquests noms bascoïdes de la Cerdanya i l'Alt Urgell, J. Coromines hi descobreix l'element *bide*, «camí», COROMINES, J., *op. cit.*, 1965, pàg. 85, 86, 88 i 108. Ídem *op. cit.*, 1970, pàg. 203-204. La relació amb la transhumància seria palesa en el cas d'Olopte, possible alteració d'*orots-bide*, «camí de vedells».
49. El text de la inscripció, molt mutilat, ha estat completat per FABRÉ G., MAYER, M., RODÀ, I., *op. cit.*, 1985, núm. 20.

50. Per a l'àmbit territorial del primitiu bisbat d'*Urgelhum*, cf. D'ABADAL, R., *Dels visigots als catalans*, II, Barcelona, 1974, (2a. ed. pàg. 52 i seg., esp. 61). DELCOR, M., *op. cit.*, 1976, pàg. 145. BARAUT, C., «L'evolució territorial del bisbat d'Urgell (segles IX-XX)», a *Església d'Urgell*, 67, 1978, pàg. 17-23.